

Om ickebegreppsligt innehåll hos perceptuella tillstånd

1. Introduktion

Nedan försvarar jag synen att perceptuella tillstånd, som seende, hörande, kännande, etcetera, har ickebegreppsligt innehåll. Jag argumenterar för att ickebegreppsligt innehåll är representationellt och dessutom tillgängligt för medvetandet. Att perceptuellt innehåll är representationellt innebär att det presenterar saker och ting på ett visst sätt för det erfارande subjektet. Innehållet påverkar hur subjektet kommer att handla i förhållande till det objekt som presenteras.

Perceptuell erfarenhet får ett så kallat kognitivt värde då det används för att styra beteende. Detta kognitiva värde har sitt ursprung i växelverkan mellan de förväntade och de faktiska resultaten av en handling. Växelverkan visar vilka erfarenheter som är "sanna" i betydelsen att de leder till framgång eller misslyckande. Genom att innehållet kan vara riktigt eller felaktigt på detta sätt kan man säga att perceptuella tillstånd har riktighetsvillkor. Det innebär alltså att deras innehåll kan presentera saker i den externa världen på ett korrekt eller ett felaktigt sätt.

Ickebegreppsligt innehåll definieras ofta initialt som innehåll vilket kan tillskrivas ett subjekt utan att subjektet har de begrepp som behövs för att specificera innehållet. Detta betyder att subjektet självt inte kan individuera innehållet begreppsligt. Definitionen lämnar det öppet om innehållet alls kan beskrivas på ett sätt som fångar dess innebörd med hjälp av begrepp.

Denna definition förutsätter att det är klart vad som menas med begrepp. Då ickebegreppsligt innehåll ställs mot begreppsligt innehåll brukar många filosofer ha i åtanke en bestämd uppfattning om vad begrepp är. De tänker sig att begrepp utgör innehållet hos lingvistiska uttryck. Begrepp har en struktur, vilket innebär att atomära begrepp

har semantiska egenskaper i sig och inte enbart då de uppträder i kombination med andra begrepp. Begrepp är systematiska, vilket på en semantisk nivå innebär att begreppet har samma grundbetydelse i kontexter av en samma typ.

Begreppligt innehåll bestäms genom inbördes relationer mellan begrepp, och inte enbart – om alls – genom kausala relationer till andra entiteter. Begrepp kan beskrivas genom sina inferentiella roller, dvs i termer av hur de fungerar i propositioner som används för att göra olika inferenser (slutledning), eller för att dra slutsatser.

Att begreppligt innehåll bestäms genom inferentiella roller och relationer mellan begrepp innebär inte nödvändigtvis att motsatsen gäller för ickebegreppligt innehåll. Ickebegreppligt innehåll kan bestämmas genom inbördes relationer mellan perceptuella representationer. Dock kan det inte karaktäriseras genom propositionella inferenser, eftersom propositioner per definition inte är ickebegreppliga.

2. Varför ickebegreppligt innehåll?

Det finns flera anledningar till att anta att perceptuellt innehåll är ickebegreppligt. För det första, så förklarar vi beteendet hos små barn och vissa djur genom att hänvisa till representationella tillstånd, trots att dessa subjekt inte har de begrepp vi använder för att tillskriva dem innehåll. Detta gäller beteende som inte är direkta responser på stimuli och inte heller beror på någon laglik relation mellan perception och handling. Dessa beteenden kan inte beskrivas genom att tillskriva subjekten begreppligt innehåll, eftersom man vanligen antar att djur och små barn inte har tillstånd med begreppligt innehåll, så som det definierats ovan.

Ett exempel på det beteende som avses är råttors förmåga att hitta i labrynter. Råttornas förmåga att memorera olika vägar och sedan använda informationen för att lösa oväntade problem, t ex att den väg råttan brukar ta har blivit blockerad, är avancerad och kräver någon sorts representation. Ett annat exempel är hunden som används av tullen för att finna droger. Hunden har inte begreppet drog, däremot kan den spåra de droger vi vill att den ska finna.

För det andra, tycks perceptuell erfarenhet vara rikare än de begrepp vi använder för att beskriva den. Begrepp kan inte direkt mappas på perceptuell erfarenhet. De korresponderar inte mot perceptionen. Ett litet barn och en vetenskapsman som bäge iakttar ett

mikroskop kommer troligen att ha liknande perceptuella erfarenheter, men olika begreppsligt innehåll – om barnets representationella tillstånd alls involverar något begreppsligt innehåll.

En tredje anledning är att perceptuell erfarenhet inte är doxastisk, dvs den utgör inte trosföreställningar. Detta blir tydligt i följande exempel. Om någon säger ”Jag tror att telefonen är blå, även om jag vet att den är grön” hörs det konstigt, förutsatt att vi har att göra med en rationell individ. Om man vet att något är på ett visst sätt, tycks det omöjligt att samtidigt tro att det är på ett annat sätt. Däremot verkar det naturligt att säga ”Telefonen tycks mig blå, men jag vet att den är grön”. Det finns ingen motsats mellan att ha en upplevelse av att något förhåller sig på ett visst sätt, och att samtidigt veta att det faktiskt är på ett annat. Själva upplevelsen utgör inte en trosföreställning som är sann eller falsk.

En sista anledning till att anta att perceptuella tillstånd är ickebegreppsliga är att vi då lättare kan förklara hur små barn skapar och tillägnar sig begrepp. Denna fråga är dock inte direkt relaterad till huruvida perceptuella tillstånd bär ickebegreppsligt innehåll.

3. Ickebegreppsligt innehåll på en personlig nivå

Den samtida teorin om ickebegreppsligt innehåll har sitt ursprung i Gareth Evans (1982). Evans menar att perceptuellt innehåll är ickebegreppsligt, inte nödvändigtvis upplevt (eller medvetet), och grundat i en kausal, kontinuerlig informationslänk mellan subjekt och objekt som tillåter subjektet att lokalisera objektet i det egocentriska rummet. Med egocentriskt rum avses det rum som är centrerat kring det upplevande subjektet.

Evans ståndpunkt innehåller en del oklarheter vilka har givit upphov till olika tolkningar av vad ickebegreppsligt innehåll är. Oklarheterna gäller speciellt huruvida detta innehåll är personligt, eller tillgängligt för medvetandet, eller inte, och om det består i ren information eller inte. Jag kommer nedan att inrikta mig på den första frågan – om ickebegreppsligt innehåll är personligt.

Evans påstår att ickebegreppsligt innehåll inte nödvändigtvis är upplevelsemässigt. Bakom detta påstående ligger antagandet att ett informationellt tillstånd kan vara medvetet först när det ”fungerar som input till ett tänkande, begreppsanvändande och resonerande system” (s 158). Detta resonerande system är i sin tur ”systematiskt beroende

av de informationella egenskaperna hos den inkommande informationen”. Sensationer och begrepp tillhör, så att säga, olika sfärer och förenas i kopplingen mellan kognition och avsiktlig handling.

Men varför ska vi hålla med om detta? Evans syn är otillfredsställande på flera sätt. Först och främst tycks Evans mena att en oöverstiglig klyfta delar den begreppsliga och rationella sfären från den rent erfarenhetsmässiga och naturliga sfären. Detta synsätt hotar en naturalistisk, eller ickementalistisk, förklaring av det mentala. Om man antar att det inte finns någon direkt förbindelse mellan erfarenhet och begreppsliggörande blir det också svårt att förklara t ex begreppsinläring och begreppsförändring. Dessutom tycks detta synsätt inte tillåta att små barn och djur har medvetna upplevelser, vilket jag finner kontraintuitivt.

Jag tror problemet ligger i att Evans har en felaktig föreställning om själva naturen hos medvetna upplevelser. Denna fråga relaterar till distinktionen mellan en personlig och en subpersonlig, eller ickemedveten, erfarenhetsnivå. Jag håller med Evans om att ickebegreppsligt innehåll inte nödvändigtvis är upplevt, men som jag ser det är det nödvändigtvis tillgängligt för medvetandet. Det innebär att perceptuellt innehåll inte alltid är medvetet upplevt, men att det däremot alltid skulle kunna upplevas. Detta skiljer ickebegreppsligt innehåll från sådan ren eller oanalyserad information som överförs mellan t ex inre organ eller celler i den biologiska kroppen eller i nervsystemet.

Jag menar alltså att ickebegreppsligt innehåll är personligt, och inte subpersonligt. Subpersonligt innehåll är sådan information som subjektet har på grund av sin inre, fysiska struktur, och det beror på överföring av information mellan en inre del eller ett inre centrum hos subjektet till ett annat. Apropå skillnaden mellan den subpersonliga och den personliga nivån skriver John McDowell (1994) att ett subpersonligt förhållningssätt inte kan ”adekvat beskriva vad sinnesorganen är för ett djur... nämligen, sätt att vara öppen för eller uppmärksam på drag i omgivningen – inte informationsprocessorer, utan samlare av information” (s 197).

Det viktiga för min beskrivning av den subpersonliga nivån är att på den nivån överförs information på ett sätt som subjektet inte kan rikta sin uppmärksamhet mot. Inte heller kan det påverkas avsiktligt. Personligt innehåll, å andra sidan, är tillgängligt för och riktat till hela subjektet. Det läses inte av enbart på den fysiska nivån, utan lämnar

också spår i det episodiska eller det semantiska minnet. Det kan dra till sig subjektets uppmärksamhet och presenterar saker och ting för subjektet genom hur de ter sig. Som jag ser det blir ickebegreppsligt innehåll upplevt, eller medvetet, då subjektet fokuserar sin uppmärksamhet på det.

Skillnaden mellan den personliga och den subpersonliga nivån kan klargöras genom en jämförelse med Daniel Dennetts (1981) tolkningsattityder. Dennett introducerade en distinktion mellan tre olika sätt att förutsäga beteendet hos ett system. Dessa karaktäriseras genom att subjektet intar olika förhållningssätt till systemet och då beskriver det i fysiska, funktionella eller intentionala termer. Förutsägelser från det första förhållningssättet utgår från systemets fysiska egenskaper, sådana från det andra utifrån hur systemet är designat att bete sig i olika sammanhang och sådana från det tredje utifrån antagandet att systemet är en rationell agent med trosföreställningar och önsknigar.

Subpersonliga tillstånd får sin riktiga tolkning på den fysiska nivån. Tillstånd som bär ickebegreppsligt innehåll, däremot, kan tolkas utifrån både det funktionella och det intentionala förhållningssättet. Bara när förutsägelser görs med hjälp av det intentionala förhållningssättet tänker tolkaren på systemet som en individ som aktivt använder det representationella innehållet för att styra sitt beteende.

En viktig anledning till att, som Evans gör, anta att erfarenhet först är medveten då den fungerar som input till ett system med förmåga att tänka systematiskt och generellt är föreställningen att erfarenhet inte kan vara medveten om subjektet inte har förstått skillnaden mellan sken och verklighet. Jag håller med om detta. Men jag tror att man utan att anta existensen av ett begreppsanvändande system kan förklara vad som behövs för att subjektet ska inse denna skillnad. Ett subjekt som har både korttids- och långtidsminne och är relaterat till omvärlden genom representationer vilka bär ickebegreppsligt innehåll kan utveckla en insikt om skillnaden mellan sken och verklighet på följande sätt.

Ickebegreppsligt innehåll uppstår genom att information från perception och beteende integreras. Det baseras på perceptuell urskiljning genom vilken olika saker differentieras sensoriskt från omgivningen och framträder gentemot en enhetlig eller ostrukturerad bakgrund. Perceptuell urskiljning beror på att subjektet upptäcker skillnader mellan saker. Om två saker urskiljs eller inte beror på sammanhanget

och på vad annat de kontrasteras gentemot. Ickebegreppsligt innehåll inbegriper subjektets relation till de ting hon representerar. Det uttrycker hur saker ter sig för subjektet, inte hur de är i en objektiv eller generell mening.

Så kallade lokalisering representationer, sådana som placerar subjektet i ett visst sammanhang eller i en viss omgivning, är nödvändiga för förmågan att inse skillnaden mellan sken och verklighet. De förser subjektet med ett grundläggande jagbegrepp. Dessa representationer uppstår genom subjektets förmåga att orientera sig i det perceptuella fältet. Hon ger gradvis en struktur till detta fält genom att förflytta sig i omgivningen. Bill Brewer (1992) skriver att "perceptuellt innehåll är självlokalisering genom att det bidrar till subjektets förmåga till grundläggande, ändamålsenlig handling" (s 18).

Perception och handling ger tillsammans upphov till en karta över en enhetlig värld med subjektet placerat i centrum. Genom att på ett ickeintentionalt, eller inte övertänkt, sätt interagera med saker i omgivningen kan subjektet få en aning om vad ett objekt är, som något som existerar oberoende av henne själv, utan att först ha begreppet objekt. Både genom att ge efter för och genom att motstå subjektets påverkan och handlingar framstår saker i omgivningen som objekt för subjektet. Genom en kontinuerlig interaktion mellan subjekt och objekt kommer objekten att upplevas som ting utsträckta i både rum och tid.

Den kontrast som uppstår för subjektet då lyckade och misslyckade handlingar följer på varandra hjälper henne att inse skillnaden mellan hur världen ter sig för henne och hur den är. Yttervärlden svarar inte alltid mot ens tysta förväntningar på den. En insikt om skillnaden mellan sken och verklighet behöver alltså inte omfatta explicita omdömen.

4. Medvetande utan metarepresentation

Men hur kan medveten erfarenhet karaktäriseras utifrån den distinktion mellan sken och verklighet som förs fram här? Peter Carruthers (1998) ger en användbar guide till teorier om medvetandet. Han skiljer mellan första ordningens representationsteorier (FOR) och högre ordningens representationsteorier (HOR). Inte alla HOR-teorier kräver explicit metarepresentation, dvs begreppsliga tankar (eller representationer) om tankar (eller representationer). I stället för att ha högre ordningens tankar (HOT) om de egna mentala tillstånden, kan man ha högre ord-

ningens erfarenheter (HOE) av dem. Högre ordningens erfarenheter kräver inte propositionell eller begreppslig representation av innehållet hos första ordningens representationer.

Typiskt för FOR-teorier är att de betonar medvetandets transparens. Transparensen innebär att erfarna objekt och egenskaper presenteras direkt för våra sinnen och är omedelbart tillgängliga för handling. Innehållet hos transparenta erfarenhetstillstånd individueras externt, dvs i termer av de objekt tillstånden är om.

Carruthers anser att FOR-teorier inte fångar det som är karakteristiskt för medvetandet och det håller jag med om. Eftersom handlingar vilka utförs t ex då man är tankspridd eller distraherad eller då man går i sömnen inte upplevs, men ändå beror på att man erfar eller upplever yttervärlden, så måste det finnas mer att säga om medvetandet än FOR-teorierna föreslår. Även om ett objekt skulle vara omedelbart tillgängligt för användning och faktiskt används innebär detta alltså inte att subjektet är medvetet om det.

Carruthers förklarar sin position genom att skilja mellan världssubjektivitet och mentala tillståndssubjektivitet. FOR-teorier beskriver den första sorten, men missar den andra, vilken betonar hur individuella erfarenheter ter sig för enskilda subjekt. Ett exempel på den första sortens subjektivitet är att ha en erfarenhet av rött, medan ett exempel på den andra är att erfa hur en viss ton av rött ter sig för en själv.

Jag tror att skillnaden mellan FOR- och HOE-teorier kan klargöras ytterligare genom att de relateras till olika uppmärksamhetstillstånd. Uppmärksamhet är en funktion hos medvetandet som reagerar på inkommande information från alla sinnen och i vissa fall därefter sorterar och ger struktur åt informationen. På FOR-nivån består uppmärksamheten i ett kontinuerligt avsökande (s k scanning) av omgivningen, vilket beror på att subjektet är i ett grundläggande tillstånd av beredskap för att motta information, ett tillstånd som inte behöver åtföljas av någon sorts medveten erfarenhet för att fungera. Avsökning beskrivs bäst som automatisk, sensorimotorisk informationsbearbetning.

Uppmärksamhet attraheras genom plötsliga händelser som bryter mot det subjektet förväntar sig på basis av tidigare erfarenhet. I vissa fall kommer subjektet att fokusera på det som råkat dra till sig hennes uppmärksamhet. Hon kommer då att undertrycka en stor del av den information som hon mottar vid detta tillfälle. Samtidigt läggs information till genom perceptuella inferenser och associationer som görs på

grundval av tidigare erfarenheter av liknande händelser. Denna information indikerar vilken sorts interaktion som är lämplig i förhållande till det uppmärksammade objektet och på vilka sätt objektet kommer att uppträda på i olika situationer. Begrepp behöver inte appliceras i den process som leder till fokusering av uppmärksamheten.

Fokusering av uppmärksamhet innebär att innehållet blir explicit och att subjektet genom att rikta sin uppmärksamhet mot innehållet kan frysa en del av den kontinuerligt föränderliga verkligheten som hon upplever under avsökningen. Fokusering förekommer på HOE-nivån. Perceptuellt innehåll är helt enkelt tillgängligt för medvetandet då subjektet fokuserar sin uppmärksamhet på det. När det ickebegreppsliga innehållet på HOE-nivån begreppsliggörs och används för att fälla omdömen nås HOT-nivån.

Begreppsanvändning är således inte nödvändig för medveten erfarenhet. Enbart förmågan att analysera inkommande sensorisk information och kategorisera ting i relation till olika möjliga handlingar är nödvändig. Sådan kategorisering beror inte på begreppsliga förmågor utan involverar attraktion av uppmärksamheten och en påföljande integration av inkommande information till beteendedispositioner. Informationen kan lagras som ett beteendemönster, kanske tillsammans med annan information som har någon förbindelse med det – antingen när det gäller det sensoriska och fenomenella innehåll objektet ger upphov till, eller i fråga om de handlingar som kan utövas i förhållande till objektet.

Som jag ser det bör inte HOT-nivån likställas med den personliga nivån, och inte heller högre ordningens tankar med innehåll som förekommer på en personlig nivå. De bör i stället förläggas till en metapersonlig nivå. På HOT-nivån förekommer en mer avancerad förståelse av skillnaden mellan sken och verklighet än den jag beskrivit ovan. Detta är den förståelse av distinktionen som kommer fram i experiment rörande så kallade falska trosföreställningar (Wimmer och Perner 1983). De går ut på att testa huruvida försökspersonerna kan sätta sig in i en annan persons mentala tillstånd. Tillståndet i experimenten är sådant att personen har en falsk trosföreställning. För att klara dessa experiment måste subjekten förstå att medvetandet konstruerar modeller av verkligheten som kan vara felaktiga.

Förståelse av denna distinktion mellan sken och verklighet är relaterad till insikten att medvetande existerar och till forandet av en så

kallad medvetandeteori. Ett subjekt som har utvecklat en medvetandeteori kan resonera om mentala tillstånd och kan ha kunskap om sina egna mentala tillstånd. På HOT-nivån finner vi alltså det begrepps-användande system som Evans nämner.

Jag har argumenterat för att ickebegreppsligt innehåll förekommer på en personlig nivå vilket innebär att det är tillgängligt för medvetandet upplevelsemässigt, men inte genom metarepresentation, dvs högre ordningens tankar. Innehållet blir medvetet då subjektet fokuserar sin uppmärksamhet på det. För att kunna ha medvetna erfarenheter är det också nödvändigt att subjektet inser skillnaden mellan sken och verklighet. En sådan insikt uppkommer hos ett subjekt som uppfyller följande villkor. Hon ska dels kunna memorera sin interaktion med omgivningen, dels kunna forma representationer av sig själv som en fysisk agent vilken har perceptuella upplevelser och är placerad i specifika situationer. Ingetdera kräver metarepresentationer.

Litteratur

- BREWER, B, 1992, Self-location and agency, *Mind*, 101: 17–33.
- CARRUTHERS, P, 1998, Natural theories of consciousness, *European Journal of Philosophy*, 6. 2: 203–222.
- DENNETT, D, 1981, True believers: The intentional strategy and why it works, [I] Heath, A-F (red) *Scientific explanation*, Clarendon Press, Oxford.
- EVANS, G, 1982, *Varieties of Reference*, Oxford University Press, Oxford.
- MCDOWELL, J, 1994, The content of perceptual experience, *The Philosophical Quarterly*, 44. 175: 190–205.
- WIMMER, H & PERNER, J, 1983, Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception, *Cognition*, 13: 103–128.